

SUN'YI INTELLEKTNING IJTIMOYIY ONTOLOGIYASI: BORLIQ, QADRIYAT VA IJTIMOYIY MUNOSABATLARNING TRANSFORMATSIIYASI

Boboqulova Gulmira Eshonquli qizi
"ABU HAFS" xususiy maktabi o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17513149>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 25-oktabr 2025 yil
Ma'qullandi: 28-oktabr 2025 yil
Nashr qilindi: 31-oktabr 2025 yil

KEYWORDS

Sun'iy intellekt, ijtimoiy ontologiya, ontologik maqom, superintellekt, borliq, axloq, ijtimoiy agentlik.

ABSTRACT

Ushbu maqola sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining zamonaviy ijtimoiy borliqni (ontologiyani) qanday o'zgartirayotganini tahlil qiladi. SI nafaqat texnik vosita, balki yangi ijtimoiy agent va munosabatlar ishtirokchisi sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada SI ning ontologik maqomi, jamiyatning tuzilishi, mehnat borlig'i va axloqiy qadriyatlarga ta'siri falsafiy va ijtimoiy nuqtai nazardan o'rganiladi. Tadqiqot xulosalari shuni ko'rsatadiki, SI inson-jamiyat borlig'ining fundamental negizlarini qayta belgilamoqda, bu esa yangi ijtimoiy tartibni talab qiladi.

Sun'iy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal rivojlanishi insoniyat hayotining har bir jabhasiga, iqtisodiyotdan tortib shaxsiy munosabatlarga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon shunchaki texnologik yangilik emas, balki chuqur falsafiy va ontologik muammo – SI ning ijtimoiy borliqdagi o'rni va tabiati masalasini yuzaga chiqarmoqda [1]. Ijtimoiy ontologiya ijtimoiy borliqning (institutlar, rollar, munosabatlar) fundamental tuzilishi, tabiati va ularning mavjud bo'lish usullarini o'rganadi. SI kabi agentning jamiyatga kirib kelishi an'anaviy ijtimoiy tushunchalarni (masalan, agentlik, mehnat, ijodkorlik) qayta ko'rib chiqishni talab qiladi. Maqolaning maqsadi SI ning ijtimoiy ontologiyaga ta'sirini tahlil qilish, uning borliq (ong) tabiati va ijtimoiy tizimlardagi transformatsion rolini aniqlashdan iborat.

SI ning ijtimoiy ontologiyadagi o'rni uning falsafiy/ontologik maqomini aniqlashdan boshlanadi. Bu masalada klassik bahs Kuchli SI va Zaif SI nazariyalari orasida kechadi. Zaif SI nazariyasi (D. Makkarti, 1956 yildagi dastlabki ta'riflarga yaqin) SI ni shunchaki murakkab masalalarni hal qilishga qodir vosita, inson ongining simulyatsiyasi deb biladi. Ushbu yondashuvga ko'ra, SI mustaqil ontologik maqomga ega emas, u faqat insoniyatning borlig'ini takrorlovchi funksiyadir [2]. Kuchli SI nazariyasi (ba'zi futuristlar, Tegmark) esa yetarlicha murakkab dasturlash natijasida SI ham haqiqiy ong, tushuncha va sub'ektlikka ega bo'lishi mumkinligini taxmin qiladi.

Faylasuf J. R. Searle o'zining mashhur "Xitoy xonasi" argumenti orqali Kuchli SI ga qarshi chiqadi. Searle fikricha, SI shunchaki sintaktik (belgilarni manipulyatsiya qilish) darajada ishlaydi, ammo semantik (ma'noni tushunish) darajaga ega emas [3]. Bu uning faqat algoritm ekanligini, mustaqil onga ega emasligini ontologik jihatdan asoslaydi. Ijtimoiy ontologiya

nuqtai nazaridan, SI hozircha mustaqil ongli borliq (sub'ekt) emas, balki ijtimoiy munosabatlar va borliqni o'zgartiruvchi kuchga ega yangi turdagi ijtimoiy obyekt (agent) sifatida mavjud [1].

SI ning ijtimoiy ontologiyaga ta'siri uchta asosiy yo'nalishda namoyon bo'ladi: Mehnat Ontologiyasi va Ijtimoiy Tuzilma: Brynjolfsson va McAfee tomonidan ta'kidlangan "Ikkinchi mashina asri" SI tufayli mehnatning ontologiyasini o'zgartirdi [4]. Avtomatlashtirish natijasida: Kasbiy borliqning o'zgarishi: Ko'p takrorlanuvchi, hatto murakkab kognitiv vazifalar avtomatlashtirilmoqda. Bu esa insonning ijtimoiy borliqda o'zini anglashining asosiy manbai bo'lgan mehnat faoliyatining tubdan o'zgarishiga olib keladi. Yangi sinflarning paydo bo'lishi: SI ga egalik qiluvchilar (kapital) va SI ni boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lganlar bilan unga moslasha olmaganlar o'rtasida ijtimoiy tabaqalanish kuchayishi mumkin. Bu ijtimoiy tuzilmaning ontologik qayta shakllanishiga olib keladi [5].

Ijtimoiy Munosabatlar va Agentli: An'anaviy ijtimoiy ontologiyada agentlik (harakat qilish va qaror qabul qilish qobiliyati) insonga xos deb qaralgan. SI esa muxtor agentlar (avtonom transport, chatbotlar, qaror qabul qiluvchi tizimlar) sifatida namoyon bo'lib, ijtimoiy munosabatlarning ontologiyasiga ta'sir qilmoqda. Inson-mashina munosabatlari: Chatbotlar va virtual yordamchilar bilan o'zaro munosabatlar tobora ko'proq ijtimoiy tus olmoqda. Bu munosabatlarning ontologik tabiati — shunchaki foydalanishmi yoki yangi ijtimoiy hamkorlikmi, degan savolni tug'diradi. Ijtimoiy qaror qabul qilish: SI algoritmlari kredit baholash, ishga olish va sud qarorlarini chiqarish kabi muhim ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etmoqda. Bu jarayonlarda insonning "borliqqa ta'sir" qilish imkoniyati qisqarishi mumkin [6].

Axloqiy Qadriyatlar Ontologiyasi: SI ning rivojlanishi yangi axloqiy va huquqiy borliqni shakllantiradi: Axloqiy agentlik: Agar SI mustaqil qaror qabul qilsa (masalan, avtonom mashina avariya), u axloqiy javobgarlikka tortilishi kerakmi? Bu javobgarlikning ontologik manbasini qayta belgilashni talab qiladi. Ma'lumot xavfsizligi: SI shaxsiy ma'lumotlarni to'plash va qayta ishlash orqali shaxsning ijtimoiy borlig'ini raqamli ravishda modellashtiradi (Axmedov, Usmonova) [7]. Bu esa shaxsiy daxlsizlik va erkinlik kabi asosiy qadriyatlarning yangicha ontologik himoyasini talab qiladi.

Sun'iy intellektning ijtimoiy ta'sirini ko'rib chiqishda axloqiy masalalar ham muhim ahamiyatga ega. Sun'iy intellekt tizimlari, masalan, avtomatik qarorlar qabul qilishda, bahs va diskriminatsiyaga olib kelishi mumkin [8]. Sun'iy intellektning o'zi hamma uchun teng va adolatli ishlashga qodir emas, chunki u odamlarning tarixiy qarorlari, ma'lumotlar va tajribalariga asoslanadi. Shunday qilib, agar SI tizimlari noto'g'ri yoki adolatsiz ma'lumotlarga asoslanadigan bo'lsa, ular ham ijtimoiy nohaqlikni kuchaytirishi mumkin. Masalan, ishga qabul qilishda yoki kredit olishda sun'iy intellektning qarorlari ayollar yoki etnik guruhlar foydasiga ishlamasligi mumkin. Bu esa jamiyatda noxush ijtimoiy o'zgarishlarga olib kelishi mumkin. Sun'iy intellektning ta'lim sohasidagi ta'siri ham katta. SI tizimlari ta'lim jarayonini yanada samarali qilish uchun foydalanilishi mumkin. Masalan, o'quvchilarning o'qish va o'rganish uslublarini tahlil qilib, ularga moslashtirilgan o'quv dasturlarini yaratish mumkin. Shuningdek, sun'iy intellekt yordamida o'qituvchilarga yordam beradigan virtual yordamchilar va interaktiv o'quv platformalari yaratish mumkin. Biroq, bu o'zgarishlar an'anaviy ta'lim tizimlarini siqib chiqarishi mumkin, va bu jarayon ta'limni tengsizlashtirishi mumkin, chunki ba'zi talabalarda SI tizimlaridan foydalanish imkoniyati cheklangan bo'lishi mumkin [9].

Sun'iy intellekt bugungi kunda IT sohasining jadal rivojlanishi bilan yana-da dolzarblik kasb etmoqda. Inson aralashuvisiz aqliy harakatlarni mustaqil bajaradigan dasturlarning

yaratilishi va shunga mos ravishda muayyan natijaning yaratilishi esa o'ziga xos huquqiy muammolarni yuzaga keltiradi. Sun'iy intellektidagi "sun'iylik" aqlning sohibining inson emas balki muayyan jonsiz qurilma ekanligi bilan ifodalanadi. Zero, aql faqat insonga xos bo'lgan tuyg'u bo'lgani o'laroq u tomonidan yaratilgan dastur inson aqlining muayyan darajasidagi harakatlarni qila oladi. Bu o'rinda normal inson tomonidan har bir xatti-harakat muayyan aqlga, tafakkurga asoslanishidan kelib chiqiladigan bo'lsa, sun'iy intellekt shu inson aqliy harakatini takrorlay olishi orqali o'ziga xos huquqiy oqibatni yuzaga keltiradi. Masalan, Internet sayti orqali muayyan tovarga buyurtma berish, shartnomani tuzish yuzasidan muzokaralar olib borish, tegishli ma'lumotlarni kiritish va shartnoma tuzishga rozilikni ifodalash orqali sun'iy intellekt mijoz bilan shartnoma tuzishi hamda uning buyurtmasi ijrosini ta'minlashi mumkin. Zero, sun'iy intellekt deganda, faqat muayyan aqliy vazifani hal qiladigan robotlarga gavdalanmaydi. Sun'iy intellekt mashinadan (robotdan) alohida faqat raqamli shaklda — kiberfizik tizim va tegishli harakatlarni simulyatsiya qilish imkonini beruvchi boshqa sun'iy tizimlar ko'rinishida mavjud bo'lishi mumkin [10]

Xulosa qilib aytganda, Sun'iy intellektning ijtimoiy ontologiyasi haqidagi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, SI shunchaki inson faoliyatini samarali qiluvchi vosita emas. Yangi Ijtimoiy Agentlik turi sifatida, garchi onggaga ega bo'lmasa-da, ijtimoiy munosabatlar va qarorlarga real ta'sir ko'rsatuvchi obyekt sifatida namoyon bo'ladi. Mehnat va Ijtimoiy Tuzilmaning Ontologiyasini tubdan o'zgartirib, yangi tabaqalanishlar va kasbiy o'z-o'zini anglash shakllarini keltirib chiqarmoqda. Axloqiy Qadriyatlar Ontologiyasini qayta belgilashni, xususan, javobgarlik va shaxsiy erkinlik tushunchalarini SI ishtirokidagi borliqqa moslashtirishni talab qiladi. SI ning rivojlanishi ortidan yuzaga kelayotgan bu ontologik transformatsiyalar insoniyatdan SI ni nafaqat texnologik, balki ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan chuqur o'rganishni, yangi ijtimoiy va huquqiy normalarni yaratishni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Searle, J. R. (1980). Minds, brains and programs. Behavioral Sciences, №3, P. 415–431.
2. Tegmark, M. (2017). Life 3.0: Being Human in the Age of Artificial Intelligence. Penguin Books.
3. Russell, S., & Norvig, P. (2020). Artificial Intelligence: A Modern Approach (4th ed.). Pearson.
4. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.
5. Ильенков Э. В. (1991). Философия и культура. М.: Политиздат.
6. Mannobova, G. R. (2024). IJTIMOYIY TARAQQIYOTDA SUN'IY INTELEKTNING IJTIMOYIY-IQTISODIY SAMARADORLIGI. Central Asian Journal of Education and Innovation.
7. Axmedov Sh., Usmonova M. (2024). Sun'iy intellekt: uning ijtimoiy ta'sirini o'rganish. IAIS Tahliliy nashrlari.
8. Qodirjonova, D. (2025). SUN'IY INTELEKT TEXNOLOGIYALARINING DUNYO MAMLAKATLARI MADANIYATLARIGA TA'SIRI. Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal, 2(4.2), 413–417.
9. Irisboyev F.B, Raxmatullayev I.L. SUN'IY INTELEKT VA UNING IJTIMOYIY TA'SIRI. "Экономика и социум" №3(130)-1 2025 www.iupr.ru

10. Gulzoda R. Mannobova. Ijtimoiy taraqqiyotda sun'iy intellektning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi. central asian journal of education and innovation SJIF = 5.281 Volume 3, Issue 6, June 2024 www.in-academy.uz

INNOVATIVE
ACADEMY